

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه تهران
دانشکده حقوق و علوم سیاسی

عنوان:

تأثیر هرمنوتیک بر اندیشه سیاسی در ایران با بررسی
موردی اندیشه سیاسی محمد مجتهد شبستری

نگارش: سجاد جمشیدی

استاد راهنما: دکتر علیرضا صدرا

استاد مشاور: دکتر داود فیرحی

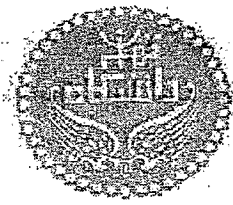
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در
رشته علوم سیاسی

تابستان ۸۷

۱
۱۰۰۷۳۳

۱۳۸۷ / ۷ / ۲۵

اطلاعات کتابخانه‌ای
کتابخانه مرکزی
دانشگاه تهران

دانشکده حقوق و علوم سیاسی
گروه آموزشی علوم سیاسی
گواهی دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

هیات داوران پایان نامه کارشناسی ارشد : سجاد جمشیدی

در رشته : علوم سیاسی : گرایش

با عنوان : تاثیر هژموتیک بر اندیشه سیاسی در ایران با بررسی موردی اندیشه سیاسی شبستری

را در تاریخ : ۱۳۸۷/۶/۱۸

به عدد	به حروف
۱۹	نوزده

با نمره نهایی :

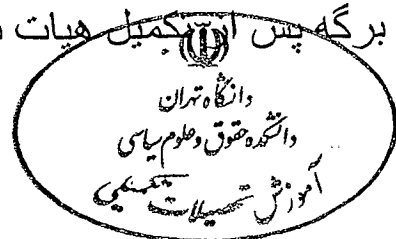
ارزیابی نمود .

عالی

با درجه :

ردیف	مشخصات هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبه دانشگاهی	دانشگاه یا موسسه	امضاء
۱	استاد راهنما استاد راهنمای دوم (حسب مورد):	دکتر علیرضا صدرا	استادیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲	استاد مشاور	دکتر داود فیرجی	دانشیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۳	استاد داور (یا استاد مشاور دوم)	دکتر عبدالرحمن عالم	استاد	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۴	استاد مدعو	—	—	—	
۵	نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی گروه آموزشی :	دکتر حمید احمدی	استاد	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	

تذکر : این برگه پس از تکمیل هیات داوران در نخستین صفحه پایان نامه درج می گردد .

جمهوری اسلامی ایران
دانشگاه تهران

شماره _____
تاریخ _____
پدوست _____

اداره کل تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه / رساله حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است ، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه / رساله قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است . در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد .
کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به پردیس / دانشکده / مرکز دانشگاه تهران می باشد .

نام و نام خانوادگی دانشجو
امضاء: سجاد سجیدی

آدرس : خیابان انقلاب اول خیابان فجر رازی - پلاک ۵ کد پستی : ۱۳۰۴۵/۵۶۸
فکس : ۶۴۹۷۳۱۴

تقدیم به :

پدر و مادر عزیزم...

تقدیر و تشکر

سپاس یزدان پاک را که فرصت انجام این تحقیق را به من اعطا کرد.

بی شک انجام این امر جز با یاری و راهنمایی دلسوزانه استاد بزرگوار جناب آقای دکتر

علیرضا صدرا امکان پذیر نبود، بدینوسیله از ایشان صمیمانه تشکر و قدردانی می نمایم.

همچنین از استاد عزیز جناب آقای دکتر داود فیرحی که در مراحل انجام این تحقیق از

مشورت ایشان بهره مند شده ام، سپاسگزارم.

شایسته است از کلیه دوستان عزیزی که در مراحل مختلف این تحقیق مرا یاری کرده اند

بویژه از آقایان محسن محمودی، محسن الهی، مهدی صفرپور، حبیب رحمت بر، جلال

خرم، جواد وکیلی، تشکر و قدر دانی نمایم

از برادر عزیزم آقای اسدزاده و خانواده محترم ایشان که در کلیه مراحل انجام کار همواره

مایه دلگرمی من بودند سپاسگزارم.

چکیده:

پژوهش حاضر با این سؤال اصلی شروع شده که هرمنوتیک فلسفی چه تاثیری بر اندیشه سیاسی در ایران داشته است؟ فرضیه این پژوهش نیز این است که هرمنوتیک فلسفی با تفسیری متکثر از متن (کتاب و سنت) سیاست و حکومتی لیبرال را شکل می دهد. در ادامه پژوهش به مطالعه موردی تفسیر هرمنوتیکی و اندیشه سیاسی محمد مجتهد شبستری پرداخته شده است. تفسیر فقهاتی که با استفاده از اصول و روش خاص فقهاتی به تفسیر متن می پردازد معتقد است که خود متن شکل و نوع سیاست را مشخص میکند و تلاش انسانها باید در اجرا کردن آن اصول و قواعد حکومتی باشد. اما در تفسیر هرمنوتیکی شبستری با خوانشی متفاوت از متن، که آن را تفسیر پیامبر از هستی می داند که از طرف خداوند به او داده شده است، معتقد است قرآن «نگاه» و تفسیر جدیدی را در مقابل «نگاه» بت پرستی بیان می کند نه گزاره‌های خبری که احتمال صدق و کذب در آنها باشد. این نوع تفسیر هرمنوتیکی از قرآن بیان می کند که در قرآن شکل و نوع حکومت بیان نشده است، و مهمتر از همه سنت پیامبر که مجموعه ای از دستورها و قوانین است برای مردم آن روزگار بوده است نه برای تمام زمانها. در نتیجه انسانها می توانند با استفاده از علوم جدید سیاست زمانه خود را شکل دهند. تفسیر هرمنوتیکی به تفسیری اومانستی از متن قائل است که بیشترین اختیار را برای انسان در واقعیت به ارمغان می آورد.

فهرست عناوین

۱. بیان مسئله ۲
۲. هدف پژوهش؛ اهمیت و ضرورت آن ۳
۳. نتیجه و کاربرد پژوهش ۴
۴. سوابق و یا پیشینه (ادبیات موضوع) ۴
۵. چارچوب نظری ۶
۶. مفروضات ۶
۷. پرسش اصلی ۷
۸. فرضیه اصلی ۷
۹. تعریف مفاهیم اساسی پژوهش ۷
۱۰. متغیرها ۸

فصل اول

- ۱-۱-۱. چیستی هرمنوتیک ۱۰
- ۱-۱-۱. نظری اجمالی به هرمنوتیک ماقبل فلسفی ۱۱
- ۱-۱-۲. هرمنوتیک فلسفی ۱۴
- ۱-۲-۱. مارتین هیدگر ۱۴
- ۱-۲-۲. هانس گئورگ گادامر ۲۳
- ۲-۱. تفسیر از نگاه مفسران ایرانی - اسلامی ۴۰

- ۴۱-۱-۲-۱. تفسیر و تأویل -----
- ۴۳-۱-۲-۲. نیاز به تفسیر -----
- ۴۵-۱-۲-۳. لوازم تفسیر -----
- ۴۹-۱-۲-۴. منابع تفسیر -----
- ۴۹-۱-۲-۴-۱. منابع نقلی -----
- ۵۱-۱-۲-۴-۲. منبع عقلی -----
- ۵۱-۱-۲-۴-۳. منبع لغوی و زبانشناسی -----
- ۵۲-۱-۲-۵. روشهای تفسیری و تفسیر برتر -----
- ۵۶-۱-۲-۶. مفسران اسلامی و تفسیر به رأی -----
- ۵۷-۱-۲-۷. مفسران اسلامی و هرمنوتیک -----

فصل دوم

- ۶۳-۱-۲-۱. جریان نواندیشی دینی و گفتمان هرمنوتیکی -----
- ۷۰-۲-۲-۲. محمد مجتهد شبستری -----
- ۷۲-۱-۲-۲-۱. شبستری و هرمنوتیک -----
- ۹۲-۲-۲-۲. هرمنوتیک شبستری و متن قرآن -----
- ۹۹-۲-۲-۳. هرمنوتیک شبستری در بوقه نقد -----
- ۱۰۵-۲-۳-۳. ارزیابی -----

فصل سوم

- ۱۱۱ ----- ۱-۳. مبانی فکری محمد مجتهد شبستری
- ۱۱۱ ----- ۲-۳. انسان شناسی
- ۱۱۲ ----- ۱-۲-۳. ذات انسان
- ۱۱۹ ----- ۲-۲-۳. انسان و خدا
- ۱۲۶ ----- ۳-۲-۳. انسان و جامعه
- ۱۳۳ ----- ۴-۲-۳. انسان و تاریخ
- ۱۳۸ ----- ۳-۳. ارزیابی

فصل چهارم

- ۱۴۲ ----- ۱-۴. مبانی فکری سیاسی شبستری
- ۱۴۲ ----- ۱-۱-۴. عدالت
- ۱۵۲ ----- ۲-۱-۴. آزادی
- ۱۶۷ ----- ۳-۱-۴. حقوق بشر
- ۱۸۰ ----- ۲-۴. دین و سیاست
- ۱۹۲ ----- ۳-۴. ارزیابی
- ۱۹۴ ----- *نتیجه گیری
- ۱۹۹ ----- *منابع

مقدمه

۱. بیان مسئله:

هرمنوتیک به عنوان «علم تفسیر و فهم متن» در این پژوهش به دو صورت تقسیم می‌شود. (۱) هرمنوتیک روش شناختی؛ که با تاکید بر روش خاص و قواعدی تنظیم شده به دنبال تفسیر و فهم متن می‌باشد. (۲) هرمنوتیک فلسفی؛ که به دنبال چگونگی امکان فهم می‌باشد و به دنبال تنظیم قواعد خاصی برای تفسیر متن نمی‌باشد.

یکی از متونی که فهم آن برای مخاطبان بسیار مشکل است، متن دینی است. در هرمنوتیک روش شناختی بر این تاکید می‌شود که در فهم متن هدف باید رسیدن به مراد متکلم باشد و حال آنکه هرمنوتیک فلسفی به دنبال مراد متکلم نیست و بیشتر بر فهم مفسر از متن تاکید دارد. با این توصیف ما با دوگونه تفسیر از متن دینی مواجه هستیم یکی تفسیری که «مؤلف محور» می‌باشد و یک تفسیر عینی و مطابق با واقع را طلب می‌کند و دیگری تفسیری که «مفسر محور» است و بر بی پایان بودن تفسیر و «نسبیت گرای تفسیر» تاکید دارد. نکته این است که در میان مسلمانان کتاب و سنت به عنوان منابع تعیین کننده سیاست است. به عبارتی دیگر دین یک عامل مهم در تعیین شکل و نوع حکومت و مهمتر از همه بیان کننده یک نوع انسان شناسی است. نوع خوانش شیعی _ ایرانی از کتاب و سنت که بر پایه فقه است، از درون کتاب و سنت نوع خاصی از حکومت فقه محور را شکل می‌دهد که مراد و مقصود مؤلف است. اما استفاده از هرمنوتیک فلسفی که مفسر محور است و بیشتر به اهداف زمانه می‌اندیشد با خوانشی متفاوت از روش شناختی شیعی _ ایرانی از کتاب و سنت تفسیری متفاوت ارائه می‌دهد که این تفسیر سیاست و حکومتی خاص را شکل می‌دهد. پس هر خوانشی از متن (کتاب و سنت) یک نوع سیاست متناسب با آن را شکل می‌دهد. در این پژوهش به دنبال

پاسخ برای این مسأله هستیم که نوع خوانش هرمنوتیکی از متن (کتاب و سنت) چه نوع سیاستی را

نضح می دهد؟

در این پژوهش به بررسی آراء محمد مجتهد شبستری به عنوان یکی از کسانی که از هرمنوتیک برای

تفسیر دین یاری می گیرد ، خواهیم پرداخت. در آراء شبستری هدف بررسی هرمنوتیک مورد نظر او و

بیان مؤلفه های مهم تفسیر است. سپس به این مسأله می پردازیم که نوع خوانش شبستری از متن (کتاب

و سنت) چه نوع انسان شناسی و اندیشه سیاسی را شکل می دهد ؟

۲. هدف پژوهش؛ اهمیت و ضرورت آن:

نوع تفسیر و خوانش متنی که در هرمنوتیک فلسفی مطرح است، نوع تفسیر و خوانش متن دینی در

اندیشه ایرانی - اسلامی را تحت تاثیر قرار داده و روشنفکران دینی را به تلاش و داشته تا تفسیری

نو از متن دین در افق جدید ارائه دهند و از این برخوردها و تاثیر گذاریها حوزه اندیشه ی سیاسی

در ایران نیز مصون نمانده. هدف، بررسی این تاثیر گذاری هرمنوتیک فلسفی بر اندیشه سیاسی در

ایران است تا که دریابیم در سایه این تاثیر گذاریها و تحولات چه نوع جدیدی از اندیشه سیاسی در

ایران شکل گرفته و یا در حال شکل گیری است. به عبارتی با خوانش جدید و نو از متن دینی

در اسلام چه مسائل جدیدی وارد حوزه اندیشه سیاسی می شود، و از طرف دیگر واژه هایی مثل

قدرت، حکومت، آزادی، عدالت و... در قرائت جدید چگونه تعریف می شوند و خود همین امر

نیز ضرورت پژوهش را توجیه می کند.

۳. نتیجه و کاربرد پژوهش:

در صورتی که در این پژوهش به این نتیجه برسیم که اندیشه سیاسی در ایران تحت تاثیر هرمنوتیک و تفسیر جدید از متن است، در افق جدید و عصر نو می توان تعاریفی به زمانه (بر اساس خوانش جدید از متن) از واژه های سیاسی ارائه داد و پاسخی برای نیازهای سیاسی جدید یافت و حوزه اندیشه سیاسی را فراخ کرد.

4. سوابق و یا پیشینه (ادبیات موضوع):

1) Gadamer, Hans-Georg, truth and method.

2) Gadamer, Hans-Georg, philosophical hermeneutics.

گادامر در این دو کتاب به بررسی زوایای مختلف هرمنوتیک فلسفی مثل امتزاج افق ها، فاصله زمانی، سنت، تاریخمندی، پیش داوری های مفسر و... می پردازد. گادامر در کتاب «حقیقت و روش» به دنبال ارائه روش برای تفسیر نیست و عنوان طنز آمیز کتاب او نوعی نقد به هرمنوتیک روش شناختی می باشد.

۳- واعظی، احمد، درآمدی بر هرمنوتیک.

واعظی در این کتاب شاخه های مختلف هرمنوتیک را مورد بررسی قرار داده و در بخش مهمی از کتاب خود به بررسی تفسیر عالمان اسلامی و آموزه های تفسیر سنتی از دین پرداخته و بعد به مقایسه تفسیر سنتی اسلامی و هرمنوتیک می پردازد.

۴- مجتهد شبستری، محمد، هرمنوتیک، کتاب و سنت.

این کتاب آقای شبستری که تحت تاثیر آموزه های هرمنوتیک فلسفی می باشد به نقد تفسیرهای سنتی از متن دینی می پردازد و بر این امر مهم تاکید دارد که مفسران اسلامی در تفسیر دین از پیش داوری های خود در تفسیر بهره مند بوده اند و با ذهنی خالی به تفسیر متن دینی پرداخته اند. در این کتاب همچنین به هرمنوتیک فلسفی و روش شناختی پرداخته می شود که شبستری در هرمنوتیک روش شناختی به « معنای مرکزی متن » و در هرمنوتیک فلسفی به قرائت های متفاوت از متن تأکید دارد.

۵- خرمشاهی، بهاء الدین، تفسیر و تفاسیر جدید.

این کتاب مهم به بیان روش های تفسیری مفسران اسلامی و نقد آنها می پردازد.

۶- رهبر، مهدی، تفسیر و قدرت (پایان نامه دکتری، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران).

در این پایان نامه به بررسی تاثیر رویکرد هرمنوتیک فلسفی گادامر بر ساخت قدرت سیاسی پرداخته شده.

۷- حجت، مهدی، هرمنوتیک، دین و سیاست (پایان نامه دکتری، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران).

این رساله به این امر می پردازد که برخی از اندیشمندان (مثل: ابوزید، سروش و شبستری) تحت تاثیر هرمنوتیک سعی کرده اند تا با نقد علمی سنت بر مبنای عناصر پویای آن فهمی جدید از سنت به طور عام و دین به طور خاص ارائه نمایند.

۸- ایزدی، کامران، شروط و ضوابط تفسیر قرآن، (پایان نامه دکتری، دانشکده الهیات دانشگاه تهران).

این رساله به چیستی تفسیر و تأویل در نگاه اسلامی و به خصوص شیعه می پردازد و سپس ویژگیهای یک مفسر و فرایند و روش تفسیر متن را بیان می کند .

۵. چارچوب نظری:

در بخش کلیات به دو موضوع پرداخته می شود.

۱) هرمنوتیک و تعاریف و تاریخچه آن و بعد به تعریف و شرح هرمنوتیک روش شناختی و ابعاد آن پرداخته می شود. و در ادامه ، با بررسی دو کتاب «هستی و زمان» هیدگر و نیز کتاب «حقیقت و روش» گادامر ابعاد هرمنوتیک فلسفی شرح و توضیح داده می شود، تا به فاکتورهای مهم هرمنوتیک فلسفی دست یابیم.

۲) در بخش دوم کلیات به تفسیر و خوانش متن از دیدگاه مفسران ایرانی - اسلامی پرداخته می شود، تا که دریابیم آموزه های تفسیر سنتی از دین اسلام با کدام نوع هرمنوتیک نزدیکی می کند، و در چه زمینه هایی تفسیر سنتی توسط هرمنوتیک به چالش کشیده می شود.

۶. مفروضات:

آنچه در این پژوهش به عنوان مفروض در نظر گرفته شده این است که هرمنوتیک فلسفی بیشترین تاثیر را در ایران داشته و از این بعد تفسیر و خوانش متن دین را در ایران و اسلام تحت تاثیر قرار داده و همین بر حوزه سیاست و اندیشه های سیاسی سنتی نیز تاثیر گذاشته و در آن تحول ایجاد

کرده است. بنابراین با وجود ارتباط بین دین و سیاست در اندیشه اسلامی هر نوع تفسیری از دین در اندیشه سیاسی نیز تاثیر گذار است.

۷. پرسش اصلی:

پرسش اصلی در این پژوهش این است که گسترش سنت های هرمنوتیک چه تاثیری در خوانش اندیشه سیاسی اسلام در دوران معاصر داشته است؟

۸. فرضیه اصلی:

گسترش هرمنوتیک به خصوص هرمنوتیک فلسفی بر قرائت سنتی از متون دینی و مولفه های سیاسی آن تاثیر گذاشته و موجب گردیده تا قرائتی پلورالیستی از دین شکل بگیرد که نتیجه سیاسی آن تأکید بر حکومت دموکراتیک و لیبرال است.

۹. تعریف مفاهیم اساسی پژوهش:

هرمنوتیک: «علم تفسیر و فهم متن» می باشد، که در این پژوهش دو نوع آن مورد بررسی قرار می گیرد.

هرمنوتیک روش شناختی: به دنبال ایجاد روش مطمئنی برای رسیدن به تفسیری مطابق با واقع و عینی از متن می باشد.

هرمنوتیک فلسفی: مخالف با هرگونه روش در تفسیر و به دنبال شناخت و درک چگونگی امکان فهم و روشن کردن ابعاد آن می باشد، و به دنبال قرائتی رسمی و عینی از متن نیست و به همین دلیل تفسیر آنها از نوعی نسبییت گرایي برخوردار است.

گفتمان: گفتمان‌ها صورت‌بندی مجموعه‌ای از کدها، اشیاء، افراد و... هستند که پیرامون یک دال کلیدی جایابی شده و هویت خویش را در برابر مجموعه‌ای از غیریت‌ها به دست می‌آورند.

۱۰. متغیرها:

متغیر مستقل: گسترش الگوی هرمنوتیک فلسفی در ایران.

متغیر وابسته: قرائتی پلورالیستی از دین و سیاستی لیبرال و دموکراتیک

روش تحقیق و روش گردآوری داده‌های پژوهش:

روش تحقیق در این پژوهش کیفی و بر مبنای روش توصیفی و تحلیلی است، که روش گردآوری

داده‌های پژوهش بر اساس روش کتابخانه‌ای و مقالات و منابع اینترنتی است.

فصل اول

چارچوب نظری

۱-۱. چیستی هرمنوتیک:

واژه هرمنوتیک (hermeneutics) از فعل یونانی هرمنویین (hermeneue) (in) به معنای «تفسیر کردن» (to interpret) مشتق شده است و به یک نظم عقلانی در ارتباط با طبیعت و پیش‌انگاره‌های تفسیر گفتارهای بشری اشاره دارد. این واژه یونانی از لحاظ ریشه‌شناسی با نام خدای یونانی، هرمس (hermes)؛ پیام‌آور خدایان، نزدیکی دارد و این نزدیکی در ساختار سه‌گانه ذاتی عمل تفسیر مشاهده می‌شود:

(۱) نشانه، پیام، یا متن، که از منبعی، دریافت شده است. (۲) میانجی یا مفسر (هرمس) برای (۳) بیان کردن پیام برای مخاطبان. بنابراین این ساختار سه‌گانه ساده، تلویحاً حاوی موضوعات مفهومی اصلی است که در ارتباط با هرمنوتیک است؛ (۱) طبیعت یک متن؛ (۲) چگونه می‌توان منظور متن را فهمید و (۳) چگونه فهم و تفسیر بوسیله پیش‌انگاره‌ها و اعتقادات [افق] خواننده تعیین می‌شود (الیاد: ۱۹۸۷، ۲۸۰-۲۷۹). «هرمنویین» و «هرمینیا» به صورت‌های مختلف در شمار متنابهی از متون برجا مانده از قدیم دیده می‌شود. ارسطو این موضوع را آنقدر ارزشمند دید که رساله‌ی بزرگی را در ارغنون به آن اختصاص داد: رساله‌ی باری ارمیناس [فی العبارة / درباره تأویل]. این کلمه به صورت اسم در تراژدی ادیپوس در کولونوس و چندین بار نیز در آثار افلاطون می‌آید. در حقیقت، این کلمه در آثار اکثر نویسندگان آشنای قدیم یافت می‌شود، کسانی همچون گزنفون، پلوتارک، اوریپوس، اپیکوروس، لوکرسیوس و لونگینوس (پالمر: ۱۳۸۴، ۱۹).

چنان که از سنت بر می‌آید، هرمنوتیک علم یا نظریه‌ی تأویل است. ریشه‌ی واژه‌ی «هرمنوتیک» واژه‌ای یونانی hermeneuein است به معنای تأویل کردن، به زبان خود